FILOSOFIJA. SOCIOLOGIJA. 2006. Nr. 3. P. 14–19
© Lietuvos mokslų akademija, 2006
© Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2006

Eurofobija ir tautinės tapatybės mistika: ar galime prarasti tai, ko neturime?

Nida Vasiliauskaitė

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Humanitarinis institutas, Filosofijos ir politologijos katedra Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius El. paštas: nvasil@takas.lt

Ką šiandien reiškia „būti lietuviu“? Ar gali ir ar turi lietuviškumas būti europietišku? Kaip lietuviškumas kinta istoriškai? Kokie iššūkiai mūsų tautinės tapatybės laukia Europos Sąjungoje ir apskritai globalėjančiame pasaulyje? – Tokie ir panašūs klausimai (sąvoka „lietuviškumas“ čia vartojama be kabučių) itin jaudina dalį Lietuvos akademinės bendruomenės. Straipsnio objektu pasirinktas būtent šis jaudulys: ne išvardytos problemos, o jų tapimo problemomis priežastys, dar tiksliau, jas problemomis daranti optika. Straipsnyje mėginama rekonstruoti šiuolaikinio Lietuvos akademinio diskurso apie „tautinę tapatybę“ prielaidas ir teigiama, kad jos yra ne tiek filosofinės, kiek ideologinės, o teoriškai jas geriausiai galima apibendrinti kaip nereflektuotą, neatpažįstamą ir nepripažįstamą naivųjį esencializmą.

Raktažodžiai: tauta, tautinė tapatybė, lietuviškas europietiškumas, esencializmas, mitas

Konferencijų pavadinimų paskirtis – atrinkti ir sutelkti svarstytinas problemas, nubrėžti kontūrus diskusijai, provokuoti. Bet kartais patys pavadinimai būna problemiški, tarsi skirti ne specifinių diskursų analitikams ar sąmoningiems gamintojams, o eiliniams vartotojams. Būtent pastarajai pavadinimų kategorijai, manau, derėtų priskirti 2005 m. rudenį Kultūros, filosofijos ir meno instituto organizuotos konferencijos antraštę – *Lietuviškojo europietiškumo raida: dabarties ir ateities iššūkiai* – nes ji, užuot kvestionavusi, pagauna ir tvirtai laiko daugelį gana įdomių „savaime suprantamybių“, kuriomis dažnai remiasi mūsų „vietinei rinkai“ skirti akademiniai, neakademiniai ir para-akademiniai pamąstymai apie naciją.

Mane domina šitos „savaime suprantamybės“ – kaip tik jas ketinu paversti straipsnio tema. Platesniame akademiniame kontekste tikriausiai tuo užsiimti nevertėtų, kadangi kažin, ar reanimuotas devynioliktojo amžiaus „tautiškumo diskursas“ nusipelno šiuolaikinės socialinės ar politinės filosofijos dėmesio – labiau tikėtina, kad šiandien jį nereflektuotu pavidalu galima aptikti tik publicistikoje, politiniuose žaidimuose ir viešųjų ryšių (*Public Relations*) srityje (čia, reikia pripažinti, jo poreikis pastaraisiais metais neabejotinai auga). Tačiau mūsų akademinė situacija kitokia: daug kam ši tema tebėra „karšta“ ir jaudinanti, o kartu – trikdanti, nes atvirai kalbėti apie „lietuviškumą“ šalkauskiškai lyg ir nerespektabilu (tiesa, dėl akademinio respektabilumo nerimauja anaiptol ne visi), bet vienareikšmiai atsisakyti tokių kalbų daug kam būtų tiesiog nepakeliama. Todėl gal nebus labai nekorektiška kartą imti ir ištraukti į paviršių tai, kas slepiasi po *akademine* „tautine“ retorika.

„LIETUVIŠKA“ SUBSTANCIJA

Pavadinimas tikrai simptomiškas. Jis „duoda (turi duoti) toną“ diskusijai, kuri įmanoma, „reali“, „aktuali“ ir suprantama tik vaikštinėjantiems pavadinimo apibrėžto lauko ribose – tik tarp pašnekovų, kurie visi JAU YRA tame lauke, kurie priima bendriausias tą lauką konstituojančias prielaidas. Diskusija čia – diskusija tarp bendraminčių, kai keliami tik tam tikro tipo klausimai, tariant, kad dėl kitko visi diskusijos dalyviai sutaria. Šiuo atveju (sprendžiant iš pavadinimo) sutariama dėl tam tikrų metafizinių esybių egzistavimo ir vertingumo ir klausiama, kaip dera apibrėžti tas esybes – kaip dera apibrėžti „lietuviškumą“, koks „lietuviškumo“ ir „europietiškumo“ santykis, kokie pavojai gresia mūsų tautinei tapatybei Europos Sąjungoje ir kaip turėtume juos neutralizuoti.

Klausiama, žinoma, labai rimtai. Nes tiek konferencijos pavadinime, tiek kai kuriuose pranešimuose labai rimtai tikima, kad, pirmiausia, yra toks daiktas, kaip „lietuviškumas“. Yra savaime, „natūraliai“ (kaip kitaip galėtume rengti konferenciją apie „lietuviškumo“ raidą?). Ne „pilietybės“ (ji filosofiškai neproblemiška), o romantiškąja-etnine „tautybės“ prasme. Mes visi neabejotinai „turime tautybę“, kaip lytį, akių spalvą ar kraujo grupę. Arba kaip istoriškai susiformavusią emblemą, kuri nurodo slaptą visų ir kiekvieno, pažymėto ta emblema, esmę. „Lietuviškumas“ – tai *quiditas*, esencija, į kurią panardinti visi save „lietuviais“ laikantys individai (tiesą sakant, šito nepakanka: dauguma lietuvių šnairuoja į „lietuviu“ besiskelbiantį rusą, žydą ar lenką). „Lietuviškumas“ – tai, kas mus sieja tarpusavyje nepaisant asmeninių idiosinkrazijų ir aiškiai skiria nuo kitų tautų narių (objektyviai ir subjektyviai, nes „tau-

tos“ naratyvas remiasi „objektyviu“ tautinių savybių egzistavimu, bet kaip galutinį jų realaus egzistavimo ir asmens „priklausymo tautai“ kriterijų dažniausiai pateikia individų saviidentifikaciją, „priklausymo tautai jausmą“). Nesvarbu, kad nesame matę ir niekada nepamatysime daugybės lietuvių, nesvarbu, kad tikrai ne visiems matytiems jaučiame simpatiją ar bent galime suprasti jų galvoseną – mus, esą, sieja miglotas giminystės, bendrumo, artumo jausmas, kuris leidžia be jokio užsikirtimo ištarti „mes“.

Kas konkrečiai tai galėtų būti? Fizinės savybės, papročiai, įpročiai, įsitikinimai, temperamentas, pomėgiai? Bendra kilmė, bendri protėviai, bendra praeitis ar ateities projektai? Gyvenamasis arealas? Kalba? Ne, tokiomis šalkauskiškomis lietuviškojo *quiditas* paieškomis akademinėje aplinkoje seniai niekas rimtai nebeužsiima – visi žinome, kokios jos naivios. Visi žinome, kad nieko unikaliai lietuviško istorikai kol kas nesurado ir kad ieškoti neverta – geriau tiesiog analizuoti atskirų Vidurio ir Rytų Europos regionų socialinę ir istorinę patirtį. Netgi plačioji publika juokiasi iš identiteto ramstymo cepelinais, legendų apie žirgą prie Juodosios jūros ir žurnalistės raginimų kalbėti „taisyklingai kaip Vytautas“.

O vis dėlto, prielaida gyva. Pačiu elementariausiu pirmykščiu pavidalu: be jos „lietuviškumas“ būtų problemiškas, o jis toks, deja, dar nėra. Vienas jaunas kolega, filosofijos magistras, neseniai viešoje diskusijoje teigė, kad jam, *kaip lietuviui*, klumpakojis yra artimesnis nei vokiški šlageriai. Tuo jis, regis, norėjo pasakyti, kad, pirma, klumpakojis yra mūsų tautinės substancijos emanacija ir todėl – vienas iš būdų apsibrėžti savo nacionalinį identitetą, ir, antra, kad kiekvieno doro lietuvio skonis turi būti toks, kaip jo. Kadangi manęs taip apibrėžtas identitetas nežavi, o individo skilimą į aš-kaip-lietuvis ir aš-kaip-asmuo apskritai sunkiai galiu suvokti, tai tenka prisipažinti, be sąžinės graužimo, kad jokios dvasinės giminystės klumpakojui nejaučiu ir, jei jau tektų rinktis vieną iš kolegos minėtų popkultūros alternatyvų, tai be dvejonių rinkčiausi, tarkime, Marleną Dietrich.

Taigi keista, bet ši prielaida autochtonų intelektualų sąmonėje dar nemirė, ji knibžda kažkur giliai ir prasiveržia frazėse, straipsniuose, konferencijose: jeigu ne naiviai, tai kiek sudėtingiau, apeliuodama į folkloro gelmes ar paslaptingus „mentaliteto“ klodus, ar bent negatyviai, kaip akstinas diskusijai, kuri vis dar kažkam atrodo įdomi, verta sugaišto laiko ir netgi provokuoja karštas emocijas (o tai, šiaip jau, nebūdinga vietiniam akademiniam gyvenimui). Žodžių junginiai „lietuviškas europietiškumas“, „tautinė tapatybė“, „tautinė savastis“ nestebina, netrikdo, nereikalauja patikslinimų, visai nekelia juoko, nors man neteko sutikti žinančių ir galinčių paaiškinti kitiems, *kas būtent* tais žodžiais vadinama ir kam reikalinga vadinimo praktika – kodėl tos efemeriškos „savasties“ negalėtume pagaliau palikti ramybėje.

Be abejo, kai kas mus, „lietuvius“, tikrai sieja – tai mitas apie savo bendrystę, fantazija apie save kaip bendruomenę, įsivaizdavimas Benedicto Andersono (1999) prasme. Sutinku: esame reali *įsivaizduojama bendruomenė*, nes kiekvieno iš mūsų sąmonėje glūdi įvaizdis, kad esame kažkaip esmingai ir reikšmingai susiję. Tuo mes nė kiek ne blogesni už prancūzus, vokiečius ar anglus. Bet klausimas lieka: kas toje kolektyvinėje fantazijoje, tame naratyve-apie-save yra specifiškai lietuviška, kur glūdi tas postuluojamas *quiditas* (arba *idiotiškumas* Mariaus Povilo Šaulausko mėgstama etimologine šios sąvokos prasme: *idiotismus* kaip „savitumas“, kaip žodžiais neišreiškiamas individualumo momentas)? Ir, antra, kodėl šita fantazija kai kuriems mūsų intelektualams atrodo tokia vertinga, tokia išskirtinė, tokia nepamainoma? Kam mums apie tai kalbėti kaip apie kažką itin svarbaus ir brangaus? Kodėl Andersono tezė Lietuvoje sutinkama su tokiu priešiškumu, lyg jis mus asmeniškai įžeistų, išplėšdamas iš mūsų kažką intymaus, mylimo ir gyvybiškai būtino (turiu omenyje Alvydo Jokubaičio pranešimą *Kodėl tauta nėra įsivaizduojama bendruomenė?*, skaitytą 2005 m. gegužę VU Filosofų draugijos organizuotoje konferencijoje *Atmintis: istorija ir vaizduotė*).

Viešame dispute *Kas yra tikroji Lietuvos savastis?* (kuris vyko VU 2005 m. lapkričio mėn. 19 d.) M. P. Šaulauskas oponavo iš „tautiškumo“ besišaipančiam istorikui Alfredui Bumblauskui ir buvo linkęs teigti (regis, ironiškai, vardan polemikos), kad fikciją pateisina ne jos pretenzijos į istorinę tiesą (aišku, kad jos tuščios), bet jos grožis: *quiditas* esą pageidautinas dėl estetinių priežasčių, tad fantazuokime, ieškokime, išradinėkime ir kurkime, tapykime savo kolektyvinę fizionomiją – kodėl gi ne? Pasaulis, Europa mūsų dėka taps įvairesni, o ir mes patys geriau jausimės. *Let's play*, pažaiskime.

M. P. Šaulauskui gal ir būtų galima pritarti, bet su išlygomis. Mat aš į *quiditas* žiūriu kiek įtariau. Pirma, nežinau, kodėl turėčiau manyti, kad kiekvienas tikras ar tariamas, rastas ar išrastas *quiditas* yra geras dalykas *per se* – tarsi į *quiditas* statusą negalėtų sėkmingai pretenduoti koks nors vulgarus paprotys, reta bukumo atmaina arba neįtikėtinas humoro nesupratimas kaip specifiškai „lietuviškas“, ir todėl brangintinas, charakterio bruožas. Gal kartais geriau be *quiditas*, net jeigu jis egzistuoja? Antra, vos identifikuotas, *quiditas* tampa rėmais, į kuriuos spraudžiamas kiekvienas jo „tikslinės grupės“ narys (kaip konservatorių šūkyje „Būk labiau lietuvis!“): *quiditas* paieškos iš akademikų pramogos perauga į politinę galią ir varžo individą, reikalaudamos atitikti kartą nustatytą modelį. Trečia, neaišku, kodėl socialinį *quiditas* reikia konstruoti ir puoselėti būtent tokiu pagrindu – susiejant su etnine ar politine grupe, o ne su kokiu nors kitu sociumo pjūviu. Kam reikia ideologiškai pagrįsti būtent taip atrinktų individų ryšį? Kam mums *tą* ryšį įsivaizduoti? Gal verčiau įsivaizduoti kitokias bendruomenes? Antikos ir viduramžių žmonės „neturėjo tautybės“ ir visai dėl to nesikankino – jie nebuvo nei prancūzai, nei anglai, nei vokiečiai, nei europiečiai, tačiau būtent jie sukūrė tai, ką dabar vadiname „europietiška civilizacija“. Kita vertus, gal ir puiku, jeigu *quiditas* yra savaime, bet jeigu nėra, tai kam dėl jo nerimauti ir dirbtinai konstruoti, primetant šalies gyventojams naują identitetą (ir dar įtikinėjant, kad tas konstruktas tik įprasmina tai, kuo jie *jau*

yra ir *visada buvo*)? Ir kam bus patikėta garbinga konstravimo misija? Suprantama, ideologams-intelektualams, kurie dar nepamiršo kilnios „inteligento misijos“ būti savo bendrapiliečių fermerių, biurokratų ir pardavėjų „sielos vadovais“. Viliojanti perspektyva, bet kuo čia dėta filosofija?

„LIETUVIŠKUMO“ IR „EUROPIETIŠKUMO“ SANTYKIS

Antra minėtos konferencijos pavadinimo prielaida tokia: be lietuviškumo, egzistuoja dar ir kitas, abstraktesnis, *quiditas*, platesnė universalija – europietiškumas. Europietiškumas, galima įtarti, nėra tik prancūziškumo, britiškumo, ispaniškumo, lietuviškumo, estiškumo *et cetera* suma; greičiau, visi šie tautiškumai (nepamirštant, žinoma, lietuviškumo) yra skirtingos vienos bendros substancijos, „europietiškumo“, versijos arba atmainos. „Gryno europietiškumo“ nėra – jis *būtinai* lietuviškas, lenkiškas, itališkas, vokiškas… Europietiškumas *privalo* pasireikšti konkrečiu būdu, konkrečia forma, bet ne šiaip lokaline, o nacionaline, tautine. Tarsi „tautiškumas“ būtų būtinas „europietiškumo“ substratas, modusas ar terpė. Europietiškumas yra tai, kas lieka pašalinus tautines specifikas, tarsi koks branduolys, gelmė ar karkasas – kad ir ką istorikai sakytų apie „Europos išradimą“ (Delanty 2002), Europos *a*istorine esme pas mus tebetikima. Be to, neabejojama, kad europietiškumą ir tautiškumą galima, bent jau teoriškai, nesunkiai vieną nuo kito atskirti: štai čia – lietuviška, o čia – europietiška.

Pasak tokios teorijos, mūsų europietiškumas savaime turėtų būti lietuviškas, o lietuviškumas – europietiškas, tačiau teorijos šalininkai mano kitaip. Jie mano, kad lietuviai *turi tapti* europiečiais (šiandien jie gavo tokią naują užduotį), dar daugiau, tapę europiečiais, jie *privalo išlikti* lietuviais – abi užduotys mąstomos kaip imperatyvai, kurie automatiškai, be intelektualinio nuskaidrinimo knygose, straipsniuose ir konferencijose, neveikia (jeigu laiku nesusirūpinsime ir nesiimsime atitinkamų priemonių, tapatybių integracija gali neįvykti, viena tapatybė gali nustelbti ar ištirpdyti kitą). Be to, imperatyvų statusas nevienodas (sprendžiu iš savo empirinės viešų diskusijų stebėjimo patirties): Karaliaučiaus filosofas galėtų teisėtai pasakyti, kad imperatyvas „Tapk europiečiu!“ mūsų sąmonėje yra hipotetinis (politinis, ekonominis, kultūrinis, *ergo* pragmatinis), o imperatyvas „Lik lietuvis!“ – aiškiai kategorinis (prašymas jį pagrįsti, ko gero, būtų palaikytas amoraliu).

Stebint šias diskusijas susidaro įspūdis, kad „lietuviškumas“, ir apskritai kiekviena tautinė tapatybė, – labai trapus darinys, kuriam nuolat kažkas kelia pavojų („meta iššūkius“). Tokios diskusijos postuluoja „tautiškumo/lietuviškumo“ ir „europietiškumo “ įtampą, susidūrimus, kolizijas, abipuses grėsmes. Tautinei tapatybei grasina platesnės tapatybės, kosmopolitinė laikysena, globalizacijos ir multikultūralizmo procesai (jeigu negrasintų, mums nereikėtų diskutuoti tokiomis „aktualiomis“ temomis). Rimtų diskusijų rimtų dalyvių požiūriu, į iššūkius reikia reaguoti nedelsiant. Reikia ieškoti kompromisų. Nes europietiškumas (nesunku numanyti) pageidautinas tik su sąlyga, kad jis – lietuviškas (todėl, kad lietuviškumas – fundamentalesnis, gilesnis, tikresnis, senesnis, svarbesnis ir vertingesnis už europietiškumą). Tik „parodę“, kad niekas šiandien mūsų tautinei tapatybei negresia, kad „lietuviškumą“ galima be nuostolių integruoti į „europietiškumą“, mes galime pasijusti atlikę pareigą, įveikę pavojų ir nusiraminti.

Be abejo, akademinėje aplinkoje sunku rasti žmonių, kurie netikėtų ir nesidžiaugtų europietiškumo ir lietuviškumo simbioze, bet įdomu tai, kad, nepaisant šito, toje pačioje aplinkoje šita simbiozė vis dėlto kelia nemenką nerimą ir atrodo problemiška. Juk, jeigu kalbama apie „iššūkius“, tai manoma, kad lietuviškumo raidai, plėtrai ar kaitai kyla pavojus, kad jai galima daryti neigiamą arba teigiamą poveikį, kad, susidūrę su pakitusia situacija, mes turime spręsti, kaip elgtis, ir kad nedera lietuviškumo palikti savieigai. Kodėl? Matyt, iš baimės, kad nekultivuojamas, laiku deramai neparemontuotas lietuviškumas Europos Sąjungoje gali nejučiomis imti ir išnykti, tarsi jo būtį kurtų ir palaikytų vien užgaidus istorinis atsitiktinumas (o jei taip, tai kokia bėda, jeigu jis kada nors nunyks taip pat, kaip kažkada atsirado?).

Vadinasi, nepaisant deklaruojamo „veržimosi į Europą“ ir reguliarių patikinimų, kad „mes ten visada buvome“, mūsų intelektualus kamuoja kažkoks skaudulys. Juos erzina, stumia ir stabdo neišsemiamas bet kokios tapatybės stygiaus jausmas ir keistas žūtbūtinis poreikis ją įsigyti – kaip dar pavadinti tą neslopstantį nerimą, kad esame *nepakankamai* lietuviai ir *nepakankamai* europiečiai, nerimą, stumiantį ieškoti kolektyvinių riboženklių, tarp kurių būtų galima saugiai užsidaryti apsikabinus savo išsvajotąją „tautinę tapatybę“?

SVAJONĖS APIE AMŽINYBĘ

Kalbame apie „lietuviškumo raidą“. Tad „lietuviškumą“ mąstome ne vien kaip teritorinį fenomeną (darydami gan įdomią prielaidą, kad žmogus – teritorinis gyvūnas), bet ir kaip istoriškai kintantį dydį, kaip kažką, kas vystosi, plėtojasi, transformuojasi, bet vis tiek, nepaisant transformacijų, išlieka (ar privalo išlikti) „tuo pačiu“. Sutinkame, kad Adomo Mickevičiaus, Simono Daukanto, Vinco Kudirkos, Antano Smetonos, pokario rezistento ir išeivijos lietuvio lietuviškumai buvo skirtingi; pripažįstame, kad nūdienos lietuvio-Europos-Sąjungos-piliečio lietuviškumas turėtų būti apibrėžtas dar kitaip, naujai, bet, jeigu kalbame apie „lietuviškumo raidą“, neabejojame, kad tai, kas ką tik išvardytus veikėjus skiria, yra mažiau svarbu nei tai, kas juos vienija, ir kad tas, neva, vienijantis fundamentas ir yra tikrasis „lietuviškumas“. Kažkodėl tvirtai tikima, kad visi šie veikėjai, susitikę, pasiginčytų, draugiškai išsiaiškintų nesutarimus ir pasirašytų bendrą „lietuviškumo manifestą“ (priešingu atveju, jeigu herojai nejuokais susipyktų, griebtųsi ginklų ir pasirašyti nesutiktų, mums, lietuviams, būtų tikra tragedija).

„Lietuviškumas“ čia mąstomas kaip „projektas ateičiai“, kuriame galima sėkmingai atskirti „teorinį branduolį“ nuo „apsauginės hipotezių juostos“: prireikus modifikuojame juostą, o nepažeistą tautinį branduolį, tarsi lobį, gabename toliau ir tikime, kad jo niekada nereikės atsisakyti – užteks pakeisti juostą ar jos dalį. Nacijos mitas nenori susitaikyti su tuo, kad jis paseno – jis (ir jo adeptai) svajoja apie amžinybę, apie ateitį, kuri nebus iš principo kitokia. Jokia ateitis nenušluos paradigmos ir neišjuoks mūsų „branduolio“ kaip dar vieno artišoko lukšto – tuo mes visiškai tikri (būkime tikslūs: mes galime įsivaizduoti Lietuvą be lietuvių ir pasaulį be Lietuvos, bet mums, ištikimiems „tautiškumo“ mito vartotojams, tai būtų pasaulis *po Apokalipsės*). Šis mitas neketina kada nors paleisti savo tikslinės grupės narių iš savo gniaužtų: jis vis iš naujo reikalauja „būti lietuviu“ – galbūt šiek tiek kitokiu, bet LIETUVIU. Jis smerkia kiekvieną, kuris nesidomi savo „lietuviškumu“, jo nekultivuoja, neklausinėja apie jo esmę, ir ieško kitų būdų apsibrėžti savo socialinę tapatybę.

Šio tipo lietuviškųjų intelektualų *moto*, matyt, galima formuluoti taip: „*Lietuviškumą*“ *reikia saugoti*. Svarbiausias klausimas – „kaip?“ Čia neklausiama „kodėl?“, juo labiau, neabejojama nei iššūkių realumu, nei paties „lietuviškumo“ egzistavimu, nei jo pozityvia verte. Atminties spragas užpildo pasakojimai (naratyvai). Taip kuriamas suvokimas, kad priklausau laikui, taip nurodoma į tęstinumą ir tolydumą, taip įprasminamas savas gyvenimas: individas save įsivaizduoja kaip dalį kažko didesnio, tarsi religinis subjektas, jis kuria ryšį su tuo, ką Slavojus Žižekas (1989) vadina didžiuoju Kitu (*the Big Other*), taip pretenduodamas į amžinybę. Eilinis individas tampa kažkuo daugiau, nei jis yra ar gali būti – tautos atstovu (įžeiskite *Frau Müller*, ir jos asmenyje jūs įžeisite vokietę, dar daugiau – įžeisite pačią Vokietiją). Todėl, nepaisant nacionalinės valstybės laipsniškos dezintegracijos, mitas vis dar gyvas, vis dar reikalingas ir patrauklus.

Viešųjų ryšių kontekste jo gyvybingumas puikiai suprantamas, ypač Lietuvoje, krašte, kuriame „tautinė tapatybė“ veikia kaip efektingas, publiką mobilizuojantis ideologinis konstruktas, bet akademinis mito eksploatavimas šiek tiek keistokas: kalbame apie dalykus, kurie neturi jokio identifikuojamo turinio, su įkarščiu svarstome pseudoproblemas, kurios yra nei kiek ne mažiau solidžios ir vertos dėmesio, negu karšti debatai apie unikalius Karoliniškių gyventojo charakterio bruožus ir būtinybę juos identifikuoti bei išsaugoti ateities kartoms (kitaip istorijos eigoje karoliniškiškumas gali tiesiog ištirpti tarp kitų vilnietiškumų, o tai būtų skaudi netektis), arba poreikis sukurti ir filosofiškai įprasminti bendrą psichologinę, socialinę ir istorinę tapatybę visiems tiems, kurių riestos nosys. Kitaip tariant, čia norisi pavartoti Richardo Rorty mėgstamą posakį: mes kasomės ten, kur neniežti, ir niekaip nenorime to pripažinti. Mums kažkodėl būtina niežulio inscenizacija.

„TAUTOS“ MITO REALYBĖ IR NEREALUMAS, ARBA ABEJONĖS ŽODYNO REIKALINGUMU

Tautinė tapatybė yra tiek, kiek ji pasirodo diskurse, kiek apie ją kalbama, kiek tikima jos buvimu – ji reali kaip mitas, kaip simuliakras. Vadinasi, formaliai, ne mažiau reali, nei medis ar klumpės; bet tai nėra jos pateisinimas, kadangi tikėjimas savitumu rodo ne savitumą, o tik tikėjimą jo buvimu. Jeigu tai būtų pateisinimas, jis pateisintų ne tik tautinį, bet ir kiekvieną, bet kokį mitą, nepriklausomai nuo jo turinio. Šia prasme, visos chimeros yra gyvos, bet svarbu ne tai. Užuot klausus, tikros jos ar ne, turi jos ar neturi apčiuopiamą turinį, verčiau reikėtų paklausti, kam mums jos reikalingos ir ką turėtume su jomis daryti.

Chimeras galima auginti, prižiūrėti ir veisti, galima mėginti nužudyti, o galima tiesiog leisti joms ramiai numirti ir apgyvendinti ištuštėjusį arealą kitais fantastiškais gyvūnais, kurie nebus „tikresni“, bet bus įdomesni, linksmesni, išradingesni, mažiau agresyvūs, įvairesni ar gražesni, o istorijos apie juos – nuoseklesnės. Čia jų vienintelis, bet svarbus pranašumas. Pavyzdžiui, aš mielai sutinku branginti ir palaikyti „Europos“ mitą, bet tautiniai mitai man nereikalingi. Jiems trūksta autoironijos ir paprasčiausio nuoseklumo: jie mirtinai trokšta save pagrįstipateisinti „objektyvia“ realybe, jie negali susitaikyti su tuo, kad yra tik vienas iš daugybės simuliakrų (ir gan nevykęs), be jokio išskirtinio „ryšio su tikrove“.

Tačiau kai kam racionalumo ir kitų modernių mitų marginalizavimas atrodo pražūtingas. Netgi tiesiogine prasme: šiuolaikinė liberali demokratija esą ne tik nesugeba nuosekliai teoriškai save pateisinti (kaip pastebi Alainas Badiou [2001: 22], ji prieštarauja sau, deklaruodama pagarbą skirtumui, bet tik tokiam skirtumui, kuris neneigia liberaliosios demokratijos vertybių, t. y. skirtumui, kuris iš esmės yra ne skirtumas, o tapatybė; radikalus libertaras Hansas-Hermannas Hoppe (2001) demokratiją apskritai laiko beviltiškai sukompromituotu projektu), bet ir nyksta fiziškai, dėl jos ideologijos sąlygotų demografinių reiškinių. Tačiau ar tai reiškia, kad sistema netikusi, o jos teorinis pagrindas – absurdiškas, ar, greičiau, tai, kad daugumos *homo sapiens* rūšies atstovų mentalinė antropologija, deja, yra tokia, kad *de facto* dažniausiai diskusijose laimi blogesnis argumentas? Subtilūs ir sudėtingi mechanizmai daug lengviau sugadinami, nei grubūs, paprasti ir primityvūs. Be to, nacionalumo diskursas nėra draugiškas, nekenksmingas, nekaltai užpultas fenomenas – potencialiai jis *visada* veda į nacionalizmą (priešingai, nei mano daugelis jo šalininkų), nes noriai teigti savo tapatumą ir juo didžiuotis *eo ipso* reiškia kitus (etnine, kultūrine ar politine prasme) laikyti žemesniais. Kaimynų atžvilgiu, „tautinės tapatybės“ nešėjas visada jaučia savo pranašumą (arba frazė „didžiuojuosi, kad esu lietuvis“ yra tik tuščia retorinė figūra, leidžianti sutikti, kad kitų tautų „pasididžiavimas savimi“ yra toks pat pagrįstas, arba ji iš tiesų žymi pasididžiavimo jausmą, kuris gali atsirasti tik santykio su „mažiau vertingais“ subjektais dėka), todėl ši (sąmoninga) tapatybė negali priklausyti apie integruotą taikią Europą svajojančiam subjektui.

Man teko išklausyti vieną itin keistą priekaištą: esą taip aš neigiu galimybę apskritai kalbėti apie bendrąsias sąvokas ir atstovauju kraštutiniam viduramžių nominalizmui. Tenka prisipažinti, kad sunkiai įsivaizduoju, kokį ryšį

šis priekaištas turi su nagrinėjama tema ir mano argumentais: „lietuviškumas“ nieko nereiškia ne todėl, kad jis – universalija, o, greičiau, todėl, kad jis nėra nei universalija (jis NĖRA individualių asmenų aibei būdingų savybių apibendrinimas), nei kažkas singuliaraus (viduramžių nominalistas, abejojantis baltumo-apskritai egzistavimu anapus baltų objektų nepriklausomai nuo jų, neabejojo gulbės, pieno ar sniego baltumu, tuo, kad šie objektai iš tiesų turi „baltumo“ savybę; tuo tarpu šiame kontekste „lietuviškumą“ atmetame todėl, kad ne tik neįmanoma nustatyti, ką jis reiškia, bet ir nepageidautina, kad ateityje „lietuviškumo“ samprata ideologų rankose įgytų apibrėžtą turinį). Dar kartą, klaustina ne „yra ar nėra lietuviškumas“, bet ar reikia apie jį kalbėti, ar mums tikrai reikalingas šitas mitas (jei taip, tai kodėl), o gal geriau apsieikime be jo? Ar ši sąvoka padeda spręsti politinės filosofijos problemas ir apmąstyti socialinę tikrovę, ar gal, greičiau, trukdo?

Kai kurie tautinės tapatybės diskurso apologetai man paprieštaraus, jog, esą, be pagrindo jiems priskiriu tokį radikalų esencializmą ir taip neleistai sukarikatūrinu jų poziciją: jie, matote, kalba apie tautiškumą ne substancine, o reliacine prasme, kaip apie patogų, naudingą ir reikalingą konstruktą. Bet leiskite suabejoti: atmesti tam tikrą poziciją eksplicitiškai – dar nereiškia, kad ji nepriimama implicitiškai, dažnai net neįsisąmoninant. Eksplicitinį pozicijos atmetimą paaiškina gandai apie jos prastą intelektualinę reputaciją, tačiau iš to dar neseka, kad ta pozicija iš tiesų atmetėjams liovėsi būti sava, patogi ir patraukli. Patikrinti labai paprasta. Testu gali būti kad ir reakcija į minėtą Andersono tezę: jeigu lietuviškieji Andersono oponentai esencializmą atmestų iš tikrųjų, ne vien eksplicitiškai, tai šią tezę jie sutiktų ir aptarinėtų ramiai, kaip vieną iš galimų teorinių pozicijų, netgi su šypsena, bet nutinka visai priešingai – diskurso apie tautą puoselėtojai ne juokais įsižeidžia ir reaguoja itin emocionaliai, jausdami pareigą „sutriuškinti priešą“. O tai leidžia įtarti, kad „tautą“ jie suvokia būtent aptarta prasme, ne kaip istorinį „išradimą“, o kaip substancialų, natūralų, objektyviai egzistuojantį dalyką, kad ir ką patys apie tai sakytų – tai, manau, ir yra priežastis, kodėl „natūralumą“ ardantys diskursai Lietuvoje dažnai pasitinkami su kur kas gilesniu, nei teorinis, pasipiktinimu.

Būtent čia „tautiškumo“ mąstytojai aptinka galimybę dar vienam grėsmingam priekaištui: jei tvirtinu, kad tokios sąvokos akademiniam diskursui nereikalingos ir netgi trukdo, ar tik aš neketinu pasakyti, kad tai, kas įvyko prieš penkiolika metų, mūsų Baltijos kelias, mūsų „dainuojanti revoliucija“ ir mūsų nepriklausomybė, iškovota mojuojant tautine vėliava, yra nieko verti? Nejau mes rizikavome gyvybe dėl simuliakro?! Nejau filosofų konferencijose nepaisoma elementaraus padorumo? Matau teisėtą įtūžį taip klausiančiojo akyse ir stebiuosi: nejau mes šnekamės ta pačia kalba? Nejau aš kalbėjau APIE TAI? Ką bendro turi konkrečių politinių įvykių pageidaujamumas su juos *de facto* skatinusios ideologijos *teoriniu-filosofiniu* (ne politiniu-pragmatiniu) pagrįstumu? Juo labiau, jei ta ideologija nebuvo nei būtina, nei vienintelė priežastis atsidurti toje barikadų pusėje (kai kas ten atsidūrė *nepaisant jos*). Be abejo, interpretacija – interpretatoriaus teisė, bet interpretacijos rūšiuojamos pagal pagrįstumą. Galima, pavyzdžiui, tarti, kad šiuo straipsniu mėginta kažką pasakyti apie naujas sūrių gamybos technologijas arba apie Salvadoro Dali *Andalūzijos šunį*…

IŠVADOS

Faktas, kad mūsų intelektualai gali *šitaip* reaguoti į tokią teorinę poziciją, geriausiai atskleidžia jų pozicijos ištakas ir rodo, kad, pirma, jos yra visai ne teorinės, o ideologinės, antra, kad teoriniame lygmenyje iš tiesų tebesilaikoma naivaus „tautinio esencializmo“ ir kad „lietuviškumas“ suvokiamas būtent kaip metafizinė esybė, o ne kaip retorinė figūra ar patogi konvencija, kad ir kas apie tai būtų sakoma atvirai. „Lietuviškumo“ diskursas rodo neblėstantį tikėjimą „autentiškumu“, polinkį į apokaliptiką, identifikacijos troškulį, praeities ilgesį, nulemtą platesnio intelektualinio konteksto, t. y. kultūrinio konservatizmo, inercijos ir, anot Audronės Žukauskaitės, keisto „nesugebėjimo suvokti reiškinius chronologiškai, priimti dabartį su visu jos keistumu ir galimų padarinių nenumatomumu“ (2005: 98).

Man toks „natūralios“ tvarkos nebuvimas savaime neatrodo nei smerktinas, nei pranašaujantis pasaulio pabaigą. Manau, kad, šiuo atveju, visai nepakenktų pagalvoti apie Rorty patarimą „keisti žodyną“ ir pamėginti kurti naują, tokį, kuriuo išsakyti „tautiniai“ argumentai „atrodytų nekaip (*are phrased look bad*) ir, tokiu būdu, užuot leidus priekaištautojui rinktis ginklus ir kovos teritoriją, pakeisti temą kaktomuša pasitinkant jo kritiką“ (Rorty 1992: 44).

Gauta 2006 07 26
Parengta 2006 09 22

Literatūra

1. Anderson, B. 1999. *Įsivaizduojamos bendruomenės: Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos.
2. Badiou, A. 2001. *Ethics: An Essay on the Understanding of Evil*. London, New York: Verso.
3. Delanty, G. 2002. *Europos išradimas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
4. Hoppe, H. H. 2001. *Democracy: The God that Failed*. Rutgers, NJ: Transaction Publishers.
5. Rorty, R. 1992. *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Žižek, S. 1989. *The Sublime Object of Ideology*. London, New York: Verso.
7. Žukauskaitė, A. 2005. *Anamorfozės: Nepamatinės filosofijos problemos*. Vilnius: Versus Aureus.

Nida Vasiliauskaitė

EUROPHOBIA AND THE MYSTIQUE OF NATIONAL IDENTITY: CAN WE LOOSE WHAT WE HAVE NOT?

S u m m a r y

What means "being Lithuanian" today? How do Lithuanian and European identities relate to each other? What happened to Lithuanian identity historically? What transformations, mutations and challenges are waiting for it now? What if we are already in the process of loosing our national specificity and finally will be simply dissolved? – A significant part of Lithuanian academic community is worried about this kind of questions. The object of the article, however, is not the problems enumerated, but the reasons that bring them into discourse and, consequently, into being. To put it differently, we ask what optics is necessary to see our national identity as a philosophical problem. The article reconstructs the basic premises without which the very perception of such problems as problems would be impossible and argues that the reasons of this trouble with identity are rather ideological than of philosophical nature. Philosophically, they might be better summarized as "naïve essencialism", unreflected upon and unrecognized.

Key words: nation, national identity, Lithuanian-European identity, essencialism, myth